

ter? Samlade sagospel för barn och ungdom. Sthlm: Natur och kultur, 1945. 154 s. – Vad Mälaren speglar. [Omslag:] Sanning, syner och sägner kring en gammal mälargård. Sthlm: Natur och kultur, 1947. 285 s, [32] pl-s, ill. [Berättelser om gården Edeby och de människor som bott där genom århundradena.] – Nils Bielke. Från Salsta till Capitolium. Sthlm: Natur och Kultur, 1949. 206, [1] s, [5] pl-bl, [22] pl-s, ill. – Den goda viljans stad. En Strängnäskrönika. Utg av J S. Sthlm: Natur och kultur, 1950. 211 s, [24] pl-s, ill. – Vad far gör är alltid rätt. Efter H. C. Andersen. Sagospel i två akter. Sthlm: O Eklund, 1950. 13 s. – Fotspår på vägen. Från drottning till folket. Sthlm; London: Fritzes bokförl, 1954. 178, [1] s, [2] pl-bl, [18] pl-s, ill. [Innehåller korta porträtt av ett 20-tal personer.]

Tryckta arbeten (bidrag): S:s bidrag har ej närmare undersökts. Enligt tillgängliga källor publicerade hon minst 40 bidrag 1900–53. Av dessa kan nämnas fem barnpjäser (sagospel) i serien Barnteatern (samling 7–10, 20; Sthlm 1927, 29, 30, 32, 43) vilka ingår i Barnbiblioteket Saga (124, 137, 143, 149 och 210). Samtliga fem har antingen tryckts om i S:s samling Ska vi spela teater (1945) eller har tidigare varit tryckta i Små sagospel för barn och ungdom (1912), se *egna verk* ovan. Hon bidrog också med sagor till tre andra antologier i Sagaserien. Slutligen var hon en flitig bidragsgivare i årsberättelserna för Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor.

Redigerat (utgivet): Margareta, Sveriges kronprinsessa. Minnesteckning under mångas medverkan utg av L Dahlgren och J S. Upps: Lindblad, 1921. 139 s, [30] pl-bl, ill, fotogr. Fol. [2.–3. uppl s å.] – Stockholm nu och fordom. Under redaktion av H Wåhlin och J S. Med bidrag av R Josephson ... Sthlm: Norstedt, 1925. [6], 303, [1] s, ill. Fol. [Även utgivet som: Sveriges städer nu och fordom. Skildringar i ord och bilder. Under medverkan av ett stort antal författare utg av A Roosval. [D] 1, Stockholms stad. Stockholms och Uppsala län. [Bd] I, Stockholm stad. Sthlm: Norstedt, 1925. (D 1 utgavs i häftesform 1916–26 och verket i sin helhet 1913–26.)] – Bygd och folk. Av Carl och J Svedelius. [Verso:] Redaktionskommitté N Hänninger och J Lindquist samt utgivarna. Sthlm: Norstedt; [II–III:] Svenska bokförl, 1927–34. [I]–III. [Läsebok.] [I]. 1927. 379 s, fotogr. II, Grannländer och stamfränder. 1929. 310 s, fotogr. III, Kultur i Norden. 1934. 347 s, fotogr.

Översatt (bearbetat): J A Friis, Lajla. Skildringar från Finnmarken. Berättad för Saga av J S. Originalteckningar av E Küsel. Sthlm: Svensk läraretidnings förl, 1922. 223, [1] s, ill. (Barnbiblioteket Saga, 88). [På titelbladet felaktigt: Fries. Omslaget har det korrekta Friis. 2.–3. uppl 1929–39. 4., genomsedda uppl 1949: 214 s, ill. 5., reviderade uppl 1958: Lajla. En berättelse från norska Lappmarken på 1700-ta-

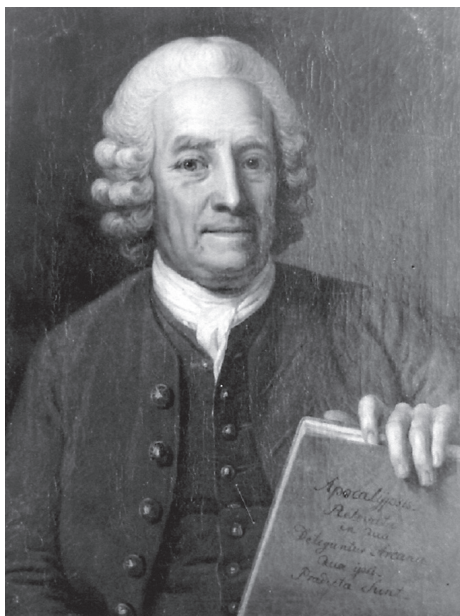
let, [Verso:] översättning och bearbetning: J S, ill: E Küsel, 159 s, ill, ([Verso till titelblad:] Saga, 88).]

Källor o litt: G H Lindskog, Vid svenskhetens nordliga utposter: om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet (2005); dens, ”Snölandets fattiga ungdom till hjälp”: om kvinnor och män kring Norrbottens arbetsstugor för barn 1903–1933 (2010); dens, ”Först och främst misshagade namnet”: arbetsstugor för barn i Tornedalen och Lappland 1930–1954 (2014); E Lundemark, Arbetsstugorna (1980); D Nilsson Ranta, Nödhjälpen på villovägar: implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903–1954 (2008); J Nordblad, Jämlikhetens villkor: demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925 (2013); N Slunga, ”Skola för glesbygd”: arbetsstugor i norra Sverige (1993); dens, Arbetsstugorna i norra Sverige: ett filantropiskt företag i skolans tjänst (2000); SMoK; S Svensson, Läsning för folkets barn: Folkskolans barntidning och dess förlag 1892–1914 (1983).

Gerda Helena Lindskog

Swedenborg, Emanuel, före adl *Swedberg*, f 29 jan 1688 i Sthlm, Jak o Joh, d 29 mars 1772 i London (begr Sv kyrkan). Föräldrar: biskopen Jesper Swedberg (se ovan) o Sara Behm. Inskr vid UU 15 juni 99, disp där 1 juni 09, gjorde ett flertal resor, till bl a England, Holland, Frankrike o Tyskland våren 10–maj/juni 15, till Holland o Tyskland maj 21–juli 22, till Tyskland o Böhmen maj 33–juli 34, till Danmark, Tyskland, Holland, Belgien, Frankrike o Italien juli 36–okt 40, till bl a Amsterdam, Haag o London juli 43–aug 45, till bl a Holland o London juli 47–sommaren 50, till London sommaren 58–juli 59, till Amsterdam sommaren 63–aug 64, till Amsterdam o London juli 65–sept 66, till bl a Amsterdam, Paris o London maj 68–sept 69, till Amsterdam o London juli 70–72, utg av Dædalus hyperboreus 16–18, e o assessor i Bergskollegium 18 dec 16, ord där 15 juli 24–12 juni 47, adl 23 maj 19 (introd 20), deltog i riksdagarna 23 (led av bergsdeputationen), 26–27 (led av besvärdeputationen), 34, 42–43, 51–52, 55–56, 60–62. – LVS 29, LVA 40. – Ogift.

S är en av de mest internationellt kända

EMANUEL SWEDENBORG
Målning av P Krafft d ä
SPA

och översatta svenska författarna genom tiderna. Rastlöst aktiv med pennan och med stor tro på sin förmåga gav han sig in på en rad kunskapsområden. I yngre år inriktade han sig bl a på matematik och teknologi, senare kom naturfilosofi, bergsvetenskap, anatomi och fysiologi i fokus för hans forskning varefter hans berömda, på sina håll beryktade, religiösa författarskap tog vid. Så vittfamnande och disparata S:s intressen än ter sig, har forskningen i allmänhet kommit att betona enhetligheten i hans gärning.

S växte huvudsakligen upp i Uppsala där fadern 1692 hade erhållit en professur i teologi. Modern dog 1696 och följande år gifte fadern om sig. Sin första utbildning fick S av familjens informator, kusinen Johan Moræus (bd 25), sedermera Carl von Linnés (bd 23) svärfar. Vid elva års ålder inskrevs S vid Uppsala universitet. Då fadern utnämndes till biskop och flyttade till Skara 1703, stannade S kvar i Uppsala för att fullfölja sina studier. Han bodde nu hos sin äldre syster Anna och hennes man, den

brett bildade universitetsbibliotekarien Eric Benzelius d y (bd 3), som uppmuntrade S:s intresse för matematik och naturvetenskap och förde honom in i vetenskapliga kretsar. 1709 avslutade S sina studier med att under professorn Fabian Törners presidium försvara en dissertation rörande några sentenser hos Seneca och Publilius Syrus.

Våren 1710 begav S sig ut på en femårig bildningsresa till England och kontinenten för att inhämta de senaste rönen inom naturvetenskap, matematik och teknik. Han besökte London, Greenwich och Oxford, diskuterade longitudproblemet med astronomer som John Flamsteed och Edmund Halley, fortsatte vidare till Leiden och fördjupade sig i matematik i Paris. I ett brev till Benzelius från Rostock 8 sept 1714 berättar han om en rad egna tekniska uppfinningar, bl a en flygmaskin med fast vingplan. Han utgav även tre diktsamlingar på latin i Greifswald, varav en hyllade den hemvändande Karl XII. Efter återkomsten till Sverige inleddes ett par fruktbara år med teknisk och vetenskaplig verksamhet, i samarbete med och under ledning av uppfinnaren Christopher Polhem (bd 29). I slutet av 1716 utnämndes S av Karl XII till e o assessor i Bergskollegium med särskild uppgift att assistera Polhem i olika tekniska projekt. Tillsammans arbetade de bl a med kanaler och slussar vid Trollhättan, en skeppsdocka i Karlskrona och saltsjuderier i Bohuslän. S gav också 1717 ut en kort skrift om Polhems manufakturverk Stjärnsund och dess tillverkning av förtennade plåt-tallrikar.

Samarbetet med Polhem rörde även naturfilosofiska frågor. Som en hyllning till Polhem gav S ut Sveriges första vetenskapliga tidskrift, *Dædalus hyperboreus*. I Lund träffade de Karl XII för samtal om matematik. På kungens uppdrag konstruerade S 1718 ett nytt talsystem med basen 8. S, som tidigare under sin resa bekantat sig med den nya matematiken, infinitesimalkalkylen och algebran, publicerade samma år den första läroboken på svenska i algebra, *Regel-konsten* författad i tijo böcker, som emellertid var fylld av tryckfel och fick ringa betydelse i den matematiska undervisningen. I skriften *Förslag til vårt mynts och måls indelning* (1719) föreslog han även

ett decimalsystem för räkning av mynt och mått.

S:s naturfilosofiska verksamhet utmärker sig av stor uppslagsrikedom i de mest skiftande ämnen, inledningsvis inte minst inom astronomi, geologi och paleontologi. En idé, väckt redan under utlandsresan och föranledd av en nyligen utlyst pristävling, som han aldrig riktigt kunde släppa utan att komma fram till någon lösning, var tanken om att kunna bestämma longituden genom månens position, först publicerad i *Daedalus hyperboreus* 1716, sedan som en längre skrift, *Försök at finna östra och westra lengden igen igenom månan* (1718), som därefter översattes till latin och publicerades inte mindre än fyra gånger, sista gången så sent som 1766. I *Om jordens och planeternas gång och stånd* (1719) framlade S tanken att det förr hade rått evig vår på jorden, ett tillstånd som motsvarade bibelns paradiset och de antika diktarnas guldålder. Klimatet hade därefter försämrats av att jorden avlägsnade sig från solen och snurrade allt långsammare runt denna och kring sin egen axel. Den avtagande rotationshastigheten låg enligt S också bakom den så kallade vattuminskningen (d v s att havsytans nivå tycktes sjunka), en tanke som han framlade i skriften *Om vatnens högd och förra werldens starcka ebb och flod* (1719). Där visade han också med empiriska bevis att stora delar av Fennoskandien en gång legat under vatten. I en uppsats i *Daedalus hyperboreus* (1718) samt i ett manuskript om darrningar från 1720, försökte han förklara liv som rörelse, som bestående av tremulationer eller darrningar i nervsystemet. S arbetade här i linje med tidens iatromekaniska teorier som beskrev människokroppen i mekaniska termer.

S:s naturfilosofiska utgångspunkt var den cartesianska, mekanistiska världsbilden, där alla fenomen i naturen förklarades efter mekaniska principer som en geometri i rörelse. Med tanke på S:s vetenskapliga intressen kunde man ha väntat sig en akademisk karriär, och i ett tidigt skede försökte han också förmå Benzelius att i Uppsala verka för inrättandet av en professur i mekanik åt honom, men därav blev intet. Med tiden svalnade S:s intresse för universitetlivet och 1724 avböjde han en plan från

svågern att söka en professur i astronomi med hänvisning till sina talsvårigheter eller stamningsproblem. Inte heller den prästerliga banan låg för S, sannolikt av samma skäl. Med Karl XII:s död 1718 förändrades också förutsättningarna för S, som därmed inte längre kunde räkna med hans beskydd. Snart skedde dessutom en brytning med Polhem, som bl a har antagits förorsakad av att Polhems dotter Emerentia inte ville gifta sig med S. En del tyder även på att samarbetet mellan Polhem och S inte fungerade friktionsfritt. S förblev ogift.

1719 adlades biskop Swedbergs familj av drottning Ulrika Eleonora under namnet Swedenborg efter släktgården Sveden i Dalarna. Som äldste son intog S plats i riddarhuset och fick representera familjen vid riksdagarna, i vilka han flitigt deltog från 1723 ända till 1760–62. Vid riksdagsförhandlingarna 1723 inkom han med flera memorial rörande myntpolitiken, utrikeshandeln och bergsbruket. Politiskt stod S liksom släkt och bekanta nära hattarna och stödde en näringsfrämjande brukspolitik liksom den frihetstida författningen och alliansen med Frankrike.

En ny utlandsresa följde 1721–22 till Holland och Tyskland för att studera malm-brytning och metallframställning. Under resan publicerade S verken *Prodromus principiorum rerum naturalium* (1721) och *Miscellanea observata circa res naturales* (1722), vari han inspirerad av Polhems materieteori utvecklade tanken att materien är uppbyggd av små runda partiklar, den så kallade bullularhypotesen. På varje bubblas yta finns ytterligare mindre partiklar, och deras ytor innehåller i sin tur ännu mindre partiklar osv ända ner till de matematiska punkterna. Vattnet, luften, etern och elden består av sådana runda blåsformade partiklar, och mellan dessa finns kantiga och spetsiga mellanliggande partiklar.

När S blev ordinarie assessor deltog han under en rad år aktivt i Bergskollegiets ärenden rörande gruvnäringen. Han reste på inspektionsresor till gruvor och bruk och utförde sakkunnigutlåtanden, bl a en utvärdering av ångmaskintekniken. Sammantaget kom han att verka i över 30 år inom Bergskollegiet, men periodvis var han tjänstledig, i synnerhet 1733–47, för resor

och vetenskapligt arbete. Hans vetenskapliga korrespondens var aldrig särskilt stor. Han umgicks emellertid i kretsen kring Sveriges första lärda sällskap, Collegium curiosorum och dess efterföljare Bokvetts-gillet samt Kungliga vetenskaps-societeten i Uppsala där han var ledamot.

Vid sidan av tjänsten sammanfattade S den dåtida kunskapen om mineralriket, om kemiska processer och bergshantering, samlade uppgifter om vitriol, svavel och svavelkis, salt och magnetism. En stor del av hans naturfilosofiska spekulationer handlade om materiens inre struktur där han utgick från att de mekaniska lagarna är desamma i så väl det minsta som i det största, och att man därigenom med hjälp av geometri och mekanik kunde avslöja den osynliga partikelvärldens struktur. Under sin tredje utlandsresa 1733–34, denna gång till Tyskland och Böhmen, gav han ut ett större verk i tre band, *Opera philosophica et mineralia* (1734). I den första delen, *Principia rerum naturalium*, vill S utifrån geometrisk-mekaniska principer förklara världsmaskinens födelse ur de matematiska punkterna och partikelvärldens sammansättning samt solsystemets virvelrörelser. Genom den rörelse som ”det oändliga” inplanterat i punkterna följer en alltmer sammansatt värld, där allt lyder under geometriska och mekaniska lagar, av spiralkretsande punkter, olika grader av passiva och aktiva partiklar och elementarpartiklar. S:s storslagna kosmogoni beskriver inte bara hur materien har uppstått utan också hur universum med sina stjärnor och planeter och vårt solsystem en gång i en virvelrörelse klumpat ihop sig. Av materia utslungad från solen bildades planeterna och deras satelliter. S:s förklaring av solsystemets tillblivelse ur ett stoftmoln beaktades inte i samtiden, men kan sägas föregripa det som senare gått under namnet Kant-Laplaces nebularhypotes. S:s förklaring utgår dock från en cartesiansk vortex-teori, inte en newtoniansk gravitationsteori. De två efterföljande volymerna behandlar järnet respektive kopparen och sammanfattar den dåtida kunskapen om metallframställning, gruvdrift, smältningmetoder, probering, metallförädling och kemiska tillvägagångssätt inom bergsbruket.

1734 gav S också ut en skrift om det

oändliga och om själens och kroppens mekaniska växelverkan, *De infinito*, som i likhet med hans *Principia* visar på influenser från Christian von Wolffs rationalistiska filosofi. S försökte här sammanjämka radikal mekanistisk naturfilosofi med luthersk gudstro. Frågan handlar om hur människans ändligen förstånd förhåller sig till det oändliga, dvs Gud. Han framlägger flera rationella gudsbevis och undersöker förhållandet mellan kropp och själ, ändligt och oändligt. De följande årens forskningsprogram hade som syfte att med hjälp av naturfilosofiska, empiriska metoder bevisa själens odödlighet. Han studerade hjärnan, nervsystemet, blodomloppet, kroppens alla delar och funktioner – hela tiden på jakt efter själen. Hade man bara ett tillräckligt starkt mikroskop skulle man kunna se själens hela struktur. I manuskriptet *Psychologica* från 1733–34 gjorde han t o m en skiss över ett membran mellan kropp och själ.

S började dock alltmer lämna den mekanistiska världsförklaringen och orienterade sig mot en organisk världsbild. 1736–40 befann han sig återigen på resa, till bl a Paris, Venedig, Rom och Amsterdam, och samlade uppgifter om människokroppens anatomi och fysiologi. Inte minst hjärnan stod i centrum för hans studier. Manuskriptet *De cerebro* (1738) var ett tidigt försök att lokalisera olika psykiska funktioner i hjärnbarken där han också framlade teorier om en samverkan mellan tankeverksamheten och lungornas andning. I *Oeconomia regni animalis* (1740–41), om själsrikets organisation, utforskar S människokroppens fysiologi, blodet och kroppsvätskorna. Manuskriptet *De fibra* (1740), om fibern, som var tänkt att ingå i detta verk, innehåller bl a en teori om serier och grader som senare återkom i hans religiösa tänkande. För VA presenterade S 1743 en plan för ett större verk, *Regnum animale*, i 17 volymer om människans hela anatomi, fysiologi och psykologi. Endast tre band gavs ut (1744–45).

På den femte utländska resan till Holland och England inträffade något som kom att förändra S:s liv och tankeverksamhet i grunden. I juli 1743 hade han lämnat Sverige för att låta trycka sina anatomisk-fysiologiska skrifter. Som brukligt skrev han en resedagbok, men under färden ge-

nom Holland förändrade den helt karaktär. Han hemsöktes nu av besynnerliga drömmar i vilka han började skönja ett budskap. Dessa anteckningar, som går under namnet *Drömboken*, finns bevarade i ett för världslitteraturen unikt manuskript (tryckt först 1859) som blottlägger det inre av en människas existentiella kris. En ström av hastigt nedtecknade drömsyner, omväxlande med egna drömtolkningar, blottar hans personliga uppgörelse med egenkärleken, det vetenskapliga högmodet och ärelystnaden. Genom *Drömboken* löper erotiska undertoner, som i en anteckning från natten mellan den 28 och 29 april 1744: ”tyckte mig låta mitt watn, ett fruentimber innom sengen såg derpå, hon war fet och röd, jag tog henne sedan på bröstet, hon drog sig intet mycket undan, hon wiste mig sitt hemliga och något fuhlt, jag wille intet hafwa at beskaffa med henne.” Det var naturvetenskapen som på detta vis lockade honom med sina hemligheter. Drömmarnas budskap var att han i stället borde använda sin tid för det högre, inte för det världsliga, men han befann sig ännu i mörker och visste inte varthän han skulle vända sig.

Under de kvalfyllda åren skrev S *De cultu et amore Dei* (utg ofullbordad 1745), om Guds dyrkan och kärleken till Gud, vilken är en poetisk parafraas på bibelns skapelseberättelse, från solsystemets uppkomst ur det kosmiska ägget till de förstföddas äktenskap. Avgörande för S:s övergång från naturfilosofiska spekulationer till religiösa studier var en tilldragelse i London 1745. En vän, bankokommissarien Carl Robsahm (bd 30, s 253), som nedtecknat denna episod, hade frågat honom hur han fick förmågan att kunna se och höra vad som försiggår i andevärlden. S svarade att han hade varit på en krog och ätit middag, men mot måltidens slut hade det mörknat för ögonen. Han fick strax se en man som satt i ett hörn av rummet. Mannen sade till honom: ”ät icke så mycket”. S fylldes av skräck och skyndade hem. På natten uppenbarade sig samme man som då sade sig vara Gud, världens skapare och återlösare. Gud uppmanade S att förklara bibelns innehåll för människorna. På natten öppnade sig så den andliga världen för honom, både himmel och helvete, där han återsåg många av

sina döda bekanta: ”och ifrån den dagen öfwer gaf jag all werldslig witterhets öfning och arbetade in Spiritualibus efter hwad jag af Herren befaltes att skrifwa. Dageligen öppnade Herren sedan rätt ofta mina lekamliga ögon, så at jag midt på dagen kunde se in i det andra lifwet och under muntraste wakenhet tala med änglar och andar.” Sina naturfilosofiska strävanden såg S som otillräckliga, delvis misslyckade och fruktlösa. Det var inte med hjälp av anatomin som man fann själen. I juni 1747 anhöll S om avsked från Bergskollegium, övergav sitt naturvetenskapliga arbete och gav sig ut på forskningsfärder i ett helt annat landskap, den andliga, icke-geometriska världens immateriella rymd. Med sin upptäckt av korrespondenserna mellan den naturliga och andliga betydelsen, menade han sig ha erhållit nyckeln till bibelns inre budskap.

Det första stora teologiska verket blev en kommentar till första och andra Mosebok, *Arcana coelestia* (1749–56) i åtta band. Detta verk, som avslöjar de i bibelordet förborgade himmelska hemligheterna, är S:s viktigaste exegetiska arbete och sammanfattar stora delar av hans teologiska tänkande. Det som utmärker hans bibeltolkning är korrespondensläran, som innebär att varje fysiskt ting motsvarar en intellektuell eller moralisk mening samt en teologisk eller gudomlig sanning. Bibelns ord – som han bla förklarar i sitt verk om den vita hästen i Johannes uppenbarelse – innehåller en inre mening, medan ordens bokstavs innehåll är ”tillpassat dem som är fattiga i anden”. För dem är ”häst” och ”ryttare” inget annat än just en häst och en ryttare i konkret bemärkelse. Men i själva verket innehåller dessa ord också en inre eller andlig betydelse, där ”häst” betecknar förstånd och ”ryttare” den som förstår. På liknande sätt betecknar solen Gud, som med sitt ljus motsvarar den gudomliga visheten och sin värme den gudomliga kärleken. Denna läsart leder till en nytolkning av hela bibeln som avslöjar dess dolda budskap. Skapelseberättelsen handlar t ex egentligen inte om jordens skapelse utan om människans egen pånyttfödelse och mognad, där de sex skapelsedagarna motsvarar lika många andliga tillstånd. I brett upplagda verk ger S sig sedan i kast med att avslöja och förklara bibelns inre

betydelse, framför allt Moseböckerna, profeterna och Uppenbarelseboken.

Kunskap om dessa korrespondenser fick S, under ledning av Gud, genom sina resor i andevärlden och sina samtal med andar och änglar. Med sin inre syn menade han sig ha fått se det som finns i livet efter detta. Under nattsömn, men även under slumrande tillstånd mitt på dagen, reste han i sina drömmar till andarnas och änglarnas värld. När han vaknade nedtecknade han i sin andliga dagbok, *Diarium spirituale*, dag för dag och år för år allt vad han hade sett och hört. S experimenterade även med en sorts andningsteknik, som han sedan sin barndom lagt märke till påverkade tankeverksamheten. Andarnas värld är ett slags uppsamlingsplats för döda människors själar, varifrån de sedan efter en tid reser vidare till antingen himlen eller helvetet. Men S:s himmel och helvete är inga platser, utan andliga tillstånd. De är inte Guds straff eller belöning. I stället söker sig själarna av fri vilja dit där de känner sig hemma, de onda söker sig till helvetet, de goda till himlen. S förde noggranna anteckningar om livet i den andra världen, samtalade med dess invånare och invecklade sig i teologiska diskussioner med döda filosofer och teologer som Aristoteles, Descartes, Leibniz, Luther och Melanchthon. Han mötte också afrikaner, vilka han menade stod närmare ett ursprungligt gudsförhållande än andra.

Precis som på jorden finns i andevärlden städer, trädgårdar och landskap. Glädjen får visuella uttryck i form av vackra landskap, trädgårdar, städer och palats. Det onda framträder som trakter med stinkande träsk, fyllda av träck och smuts. Den andevärld S utforskar med den inre synen saknar emellertid tid och rum. Framåtskridande i tid och rum i andevärlden består egentligen av inre tillståndsförändringar. De som står varandra nära andligt är således även nära varandra i det skenbara rummet i andevärlden. När en ande tänker på en annan ande kommer denna i samma ögonblick att befinna sig bredvid honom. Allt vad andarna ser är inget annat än motsvarigheter i deras inre, avspeglingar av inre känslor och tankar. Universum i sin helhet framstår som en gigantisk människa, där den lilla människan är en mi-

niatur av den största människan, Maximus Homo (en tankegång som påminner om den judiska kabbalans urmänniska Adam Kadmon). Varje kroppsdel hos den mikrokosmiska människan korresponderar med likadana kroppsdelar hos den största människan, men även med olika andliga betydelser. Hjärtat korresponderar med kärleken, lungorna med visheten.

S:s lärosystem kan sägas bestå av tre delar: bibeltolkningen, andeläran och teologin. Vad gäller teologin, så utmärker den sig bla av tron på förnuftet, nyttan och en teleologisk förståelse av Guds skapelse, att det finns en riktning och ett ändamål med den. Hans teologi kan sägas vara fast förankrad i tidens upplysningstänkande och kan knappast, som det ibland har antagits, helt läsas som ett utslag av äldre esoteriska strömningar även om t ex nyplatoniska influenser förekommer. Man finner också beröringspunkter med pietistiska rörelser, t ex herrnhutarna i vars kretsar han hade umgått. Många har också sett likheter mellan S och hans far, den färgstarke biskop Swedberg. Skyddande änglar och djävulens illvilja, visioner och djävulsexorcismer, underverk och järtecken var en realitet för biskopen, liksom de pietistiska stämningarna, betoningen av gärningens betydelse, vilket sannolikt satte prägel på S i unga år. S är dock mer av en 1700-talsmänniska, en tänkare, en teolog som går bortom den enkla bokstavstron. Hans teologi är ett upplysningsprojekt i den meningen att bekännelseskriterierna underkastas en rationalistiskt präglad kritik. Vidare är S:s andevärld ett uttryck för den antropologiska vändning som kännetecknar 1700-talets upplysning, ett intresse för det mänskliga och människoskapade. Det har tillspetsat sagts att S:s himmel är ”ett merkantilistiskt drömsamhälle, där änglarna i munter arbetsglädje tjänade statsnyttan” (Lindroth 1978, s 569).

I flera bemärkelser skiljer sig S:s lära från den lutherska ortodoxin. Återkommande är tanken att treenigheten ska förstås inte som tre personer, utan som tre aspekter av Gud, som själen, kroppen och verksamheten hos en människa, att det gudomliga är ett och inte delbart. Vidare motsätter han sig den lutherska doktrinen om sola fide, att frälsningen nås genom tron allena. I stäl-

let, menar S, när man frälsning genom en förening av tro och välgärningar, d v s människokärlek.

Alla de teologiska verken – sammanlagt 18 publicerades under S:s livstid – skrevs på latin och trycktes utomlands, i Amsterdam och London. På så vis kunde S både undvika censur och kritik från den svenska kyrkan och nå en internationell läsekrets. Denna utgivning kostade emellertid ofantliga summor. Hans pension sedan han tagit avsked från sin tjänst i Bergskollegium, samt årliga ränteinkomster, kunde inte på långa vägar täcka dessa utgifter. Hans förmögenhet, bestående av andelar i olika bruk som han erhållit genom arv efter bl a styvmmodern Sara Bergia, var oförändrad under perioden. Inte heller den blygsamma försäljningen av hans böcker, vilka trycktes i små upplagor, kan ha inbringat några större belopp. Det har därför spekulerats i att S i själva verket hade en okänd välgörare som under 25 års tid gav honom en årlig pension, och det skulle ha varit ingen mindre än den franske kungen, Ludvig XV. De franska pengarna skulle vara ett led i hemligt penningstöd för att påverka svensk utrikespolitik.

Under sin sjunde utländska resa 1758–59 lät S publicera inte mindre än fem böcker. Ett av hans mest lästa verk, *De cælo et ejus mirabilibus, et de inferno* (1758), beskriver andevärldens tre riken eller andliga tillstånd – himlen, andarnas värld och helvetet – som vardera i sin tur kan uppdelas i tre delar. Himlens tre nivåer – den himmelska, andliga och naturliga himlen – motsvarar t ex lika många nivåer hos människan: kärleken, visheten och handlingen. S:s syn på människan är ett karakteristiskt intrikat system av korrespondenser och tre- och tudelningar. Själen, som inrymmer den himmelska värmen, det goda, kärleken, och det himmelska ljuset, det sanna, visheten, motsvaras i förnuftet eller sinnet av vilja och förstånd, och i kroppen av hjärta och lungor. I *De telluribus in mundo nostri solari* (1758) ger han sig in på samtal med andar från andra planeter i vårt solsystem, men också i andra planetsystem i universum. Temat sluter väl an till samtidens vetenskapliga diskussion om existensen av liv på andra planeter. I *De nova Hierosolyma et ejus doctrina cœlesti*

(1758) sammanfattar S tanken om ett nytt andligt Jerusalem, en ny kristen församling, som vilar på insikt om Ordets andliga mening. Den yttersta domen, förklarar han i *De ultimo judicio* (1758), har i själva verket redan skett i den andliga världen 1757. Den följs av Kristi andra återkomst, inte genom Kristus personligen, utan genom ankkomsten av den inre, andliga meningen av Ordet, förmedlad genom S. Den femte boken, *De equo albo de quo in Apocalypsi* (1758), är en tolkning av den vita hästen i Uppenbarelsebokens 19:e kapitel.

Under hemresan över Göteborg inträffade en händelse som gått till historien som ett exempel på S:s siarförmåga. Vid en middag hos handelsmannen William Castel i Göteborg den 19 juli 1759 skulle S plötsligt ha berättat att en brand hade brutit ut i Stockholm nära hans eget hem. Lättad skulle han två timmar senare ha förklarat att branden nu hade hejdat tre hus från hans eget. Två dagar senare kom en kurir från Stockholm som bekräftade händelseförloppet. Andra liknande historier om S:s klarvoajans spreds och gjorde honom ryktbar i hans samtid. Immanuel Kant omnämnde historien om eldsvådan, och skrev t o m en hel bok om S, *Träume eines Geistesehers* (1766), där han gjorde hätska utfall mot andeskådaren och beskrev honom som en skojare och lögnhals; allt S skrev hade sitt ursprung i rena fantasier från en sjuk hjärna. Senare forskning har dock velat visa att Kants förhållande till S var mer komplicerat och att S i själva verket var betydelsefull för Kants kritiska vändning.

S:s läror blev omdebatterade. I Tyskland attackerade teologen Johann August Ernesti S:s andliga tolkning av bibeln, medan teosofen Friedrich Christoph Oetinger tog honom i försvar. I Sverige ställdes två anhängare till S inför rätta 1768, Gabriel Beyer (bd 4) och Johan Rosén (bd 30), där huvudfrågan gällde huruvida S:s skrifter var förenliga med den lutherska läran. Själv förblev S oantastad, i viss mån beroende på att han höll sig till latinet och aldrig predikade sina läror offentligt. Än viktigare var säkerligen att han åtnjöt beskydd som högt uppsatt tjänsteman och adelsman med förbindelser till biskopar, ärkebiskopar och rikets politiska och ekonomiska elit.

Under 1760-talet publicerade S elva verk. 1763 utgavs en fortsättning på boken om Den yttersta domen, en annan om den gudomliga kärleken och visheten, och fyra skrifter om Nya Jerusalems lära om tron, livet, Gud och bibeln. Följande år gav han ut en bok om änglavisheten och den gudomliga försynen. En av de mest svårtolkade böckerna i bibeln, Uppenbarelseboken, avslöjas i Apocalypsis revelata (1766). I *De amore conjugiali* (1768), om den äktenskapliga kärleken, beskrivs äktenskapet som en förening av manligt och kvinnligt, av vishet och kärlek, i ett tänkande i dualiteter där två begrepp kompletterar varandra och bildar en nödvändig enhet som ofta återkommer hos S: kärlek och vishet, godhet och sanning, välgärningar och tro, Gud och kyrkan, man och hustru. Enligt S kan äktenskapet mellan man och kvinna upplösas efter döden. Saknas sann kärlek mellan makarna i jordelivet, kan de finna sin sanna hälft i andevärlden. Även den som inte funnit någon under jordelivet, kan möta sin kärlek i himlen. Parlamentsledamoten Charles Augustus Tulk som hade träffat S i London gör gällande att även S på ålderns höst mött sin himmelska hustru, den fromma författarinnan Elisabet Stierncrona som gått ur tiden 1769, änka efter politikern greve Fredrik Gyllenborg (bd 17).

1769 publicerade S en sammanfattning av Nya kyrkans lära, som även kom ut i engelsk översättning samma år. I *De commercio animæ et corporis* (1769) återkommer han till de problem som han tidigare ställts inför som naturfilosof rörande själens och kroppens växelverkan. Den förnuftsbaseerade argumentation, som genomsyrar alla hans teologiska verk, och utgångspunkten att vetenskapen inte står i motsatsställning till religionen, får här sin förklaring. Jag har ”alltifrån tidig ungdom varit en andlig fiskare”, svarade han när en ande undrade hur det kom sig att han som var filosof blev teolog. En ”fiskare”, förklarade S, ”betecknar i Ordet i dess andliga mening en människa som utforskar och undervisar om naturliga sanningar och efteråt om andliga sanningar på ett förnuftsensligt sätt”.

Sammanlagt 22 år av sitt liv befann S sig utomlands. Särskilt gärna återkom han till London för längre vistelser. När han inte

var på resa bodde han i kvarteret Mullvaden, nuvarande Hornsgatan 41 och 43 på Södermalm i Stockholm, där han hade köpt en malmgård 1743. Innan dess hade han bl a bott i Klara och i det sk Räntmästarehuset vid Slussplan. I sin trädgård hade han ett litet lusthus som numera står på Skansen. Han intresserade sig för trädgårdsodling, både grönsaker och prydnadsväxter. Trädgården hade formklippta buxbomshäckar och en labyrint av brädor. I staden talades det om den originelle andeskådaren. Han ”begriper sig ej sjelf”, skrev Johan Hinric Lidén (bd 22), man skrattade åt hans tryckta galenskaper och kallade honom kort och gott för ”den illuminerade Apocalypstiske Historieographen, Fader Fantastisk och Gubben”. Andra som mötte S i hans trädgård fann en älskvärd, stillsam, leende person, alltid vänlig och oväntat nykter och förnuftig. Publicisten Carl Christoffer Gjörwell (bd 17) såg honom i hans trädgård skötande sina växter. Han gick friskt, talade gärna och med särdeles munterhet. ”Hans ansikte var väl torrt och magert men gladt och leende.” Carl Gustaf Tessin skriver i sin dagbok 1760: ”Han bor, som mig är sagt i ett trädgårdsorangerie och skattar sig lyckligast bland alla människor.”

I juli 1770 begav S sig ut på sin sista resa för att i Amsterdam låta trycka ett verk, vilket kom att bli hans sista och som sammanfattar hans lära om den sanna kristna religionen, *Vera Christiana religio* (1771). Hösten 1771 reste han vidare till London och tog in hos perukmakaren Richard Shearsmith. Strax före jul drabbades han av ett slaganfall, tappade talförmågan och blev förlamad och sängliggande, men återhämtade sig något. Han dog söndagen den 29 mars 1772. Begravningen skedde i den svenska kyrkan i Shadwell. I samband med rivningen av kyrkan överflyttades hans kvarlevor till Sverige 1908 och gravsattes i Uppsala domkyrka. S:s kranium, som varit på villovägar, förenades med den övriga kroppen först efter att ha ropats in på en auktion på Sotheby's 1978.

S:s kontrastrika liv, att gå från naturvetenskap till teologi, från rationalism till mystik, från matematik till andeskådande, har förbryllat många. Från att ha varit en meka-

nistisk vetenskapsman slog han över i vad som kan upplevas som naturvetenskapens motpol: en djupt teologiskt färgad världsbild med idén om en immateriell andevärld, inriktad mot det andliga och gudomliga. Många har ställt sig frågan: var han ett geni eller en galning? Inte minst under 1900-talets förra hälft förekom det att man gav S en psykiatrisk diagnos (se t ex Kleen 1917–20). Av vissa har han betraktats som en av Gud utsänd förkunnare vilken kom med det tredje testamentet, som en andlig Columbus, som andevärldens Linné – eller som den japanske författaren Daisetsu T Suzuki kallade honom, Nordens Buddha, då han fann likheter mellan mahayana-buddhismen och S:s läror.

S fick tidigt efterföljare, även om han själv aldrig hade ambitioner att bilda en fristående kyrka utan snarare ville reformera kyrkan inifrån. Hans andelära appellerade till så skilda personer som den schweiziske prästen och fysiognomen Johann Caspar Lavater, benediktinen och illuminaten Antoine-Joseph Pernety, som översatte *De cælo et ejus mirabilibus*, et de inferno till franska, och den engelske konstnären och poeten William Blake, vilken dock i *The Marriage of Heaven and Hell* (1790–93) distanserade sig från S:s läror.

Den första församlingen grundad på S:s läror bildades 1787 i tankefrihetens England, som jämte USA tidigt blev ett nav för den Nya kyrkan. De svenska swedenborgarna kämpade däremot länge mot censuren och fick smuggla in S:s böcker i landet. En uttalad fiende fick de under gustaviansk tid i Johan Henric Kellgren (bd 21), som kallade S för en fåne i dikten *Man äger ej snille för det man är galen* (1787). I Sverige vann swedenborgianismen framför allt fäste i Göteborg, där den i Beyers och Roséns efterföljd utvecklade sig i en teologiskt rationalistisk riktning, i Skara, där den fick en pietistisk anstrykning, och i Stockholm, där den kom att blandas upp med ockulta företeelser som alkemi, andeskådning, animal magnetism, magi och frimureri. I huvudstaden fick swedenborgianismen sitt första organisatoriska uttryck genom det kortlivade Exegetiska och philanthropiska sällskapet, bildat 1786 med Carl Fredrik Nordenskiöld (bd 27) och Carl Bernhard Wad-

ström som drivande krafter. Andra sällskap var Fribyggjarorden, som siktade in sig på att vinna adelsmän och officerare för swedenborgianismen, och Pro fide et caritate, vilket hade som mål att översätta och sprida S:s verk. Bland tidiga svenska swedenborgare märks bl a Carl Fredrik Nordenskiölds bror alkemisten August Nordenskiöld (bd 27) och Mårten Sturtzenbecher (bd 34, s 114), som deltog i bildandet av Fribyggjarorden och ledde seanser för att bota sjuka och för att komma i kontakt med andevärlden.

Under förra hälften av 1800-talet hade den nykyrkliga riktningen sympatisörer inom statskyrkans prästerskap, inte minst i Västergötland. Till de tongivande hörde den för sin swedenborgianism avsatte prästen Johan Tybeck. Men organisatoriskt förde rörelsen länge en tynande tillvaro. Första statserkända församlingen i Sverige blev Nya kyrkans församling i Stockholm 1885. I dag (2016) finns i huvudsak tre nykyrkliga inriktningar med församlingar i framförallt USA och England, men även i Skandinavien och övriga delar av världen, inte minst i Afrika. Till de mer kända centra för bevarandet av S:s litterära insatser hör Swedenborg Society i London och Bryn Athyn College i Pennsylvania.

S:s inflytande utanför Nya kyrkan är vittförgrenat. Spiritister, parapsykologer och magnetisörer har tagit andeskådaren till sina hjärtan och tyckt sig finna stöd hos honom för att alla sjukdomar är självförväldade och uttrycker onda andeinfluenser som går att driva ut. Det var också S:s läror som inspirerade Carl Bernhard Wadström och August Nordenskiöld till att arbeta för att avskaffa slaveriet och att inrätta ett utopiskt samhälle för frigivna slavar i Sierra Leone. Framför allt framstår S som en väldig litterär förlossare. Flera av världslitteraturens hallstämplade författare som Honoré de Balzac, Fjodor Dostojevskij, Edgar Allan Poe, Jorge Luis Borges och nobelpristagarna William Butler Yeats och Czesław Miłosz har lockats av hans budskap. Likaså har S spelat en stor roll för filosofen och psykologen William James och drömtydaren Carl Gustav Jung. S har översatts till ett stort antal språk, alltifrån de stora europeiska språken till georgiska, sotho, gujarati och malayalam.

Särskilt stort var S:s inflytande på romantikerna och symbolisterna för vilka hans korrespondenslära framstod som en viktig nyckel till metafysiska sanningar. Diktare och tänkare som Friedrich von Schelling, Franz Baader och Novalis i Tyskland, Samuel Taylor Coleridge i England och den med de europeiska romantikerna befryndade Ralph Waldo Emerson i USA var alla påverkade av S, så också Charles Baudelaire som i *Les fleurs du mal* (1857) publicerade den symbolistiska programdikten *Correspondances*. Bland svenska författare som påverkats av S märks romantikerna Erik Johan Stagnelius (bd 33) och Per Daniel Amadeus Atterbom (bd 2), liksom Carl Jonas Love Almquist (bd 1) och August Strindberg (bd 33), vilka båda tog intryck av S i samband med personliga kriser. Också bildkonstnärer som Ivan Aguéli och Olof Sager-Nelson (bd 31) studerade S:s skrifter vid slutet av 1800-talet. På 1900-talet har S fångat bl a Vilhelm Ekelund, Gunnar Ekelöf, Lars Gyllensten samt Eric Hermelin (bd 18), som genom att översätta S:s *Diarium spirituale* sökt svaret på sin egen gåta. Genomgående är det andeläran och korrespondensläran som visat sig vara litterärt fruktbara.

Litteraturen om S är omfattande, särskilt har han varit föremål för litteraturhistoriska studier. Dock har han rönt påfallande lite intresse bland svenska teologer och kyrkohistoriker. Ett stort arbete, framför allt av amerikanska och engelska nykyrkliga företrädare under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har gjorts i fråga om att organisera, katalogisera, utge manuskript och översätta S:s verk. S väckte visst intresse bland naturvetare i början av 1900-talet, i synnerhet hans hjärnforskning lyftes fram som före sin tid (Ramström). Senare vetenskapshistorisk forskning har placerat S i sin samtids naturfilosofiska tänkande, som cartesian och wolffian. Forskningen har också kunnat påvisa ett tydligt släktskap mellan den tidigare naturfilosofen S och den senare teologen S. Framför allt litteraturhistorikerna Martin Lamm (bd 22) och Inge Jonsson har gjort sig till företrädare för den tolkningen. Den akademiska forskningen om S är trots allt tämligen begränsad. Till stor del har den i stället rört receptionen: S:s

efterföljare och läsare, hans litterära påverkan på filosofer och skönlitterära författare, swedenborgianismen och Swedenborgskyrkans historia.

Även om S bidragit med intressanta uppslag inom naturvetenskapen är det som andevärldens utforskare och korrespondenslärans uttolkare S satt avtryck i västerlandets idéhistoria. 2005 utsåg Unesco S:s arkiv vid VA i Stockholm till ett kulturellt världsarv. S:s liv och författarskap kan sägas fånga de eviga frågorna om förhållandet mellan tro och vetande, förnuft och uppenbarelse, ande och materia, naturvetenskap och religion, Gud och hans skapelse.

Stora materialsamlar efter S i KB (bl a dagböcker, ms, hs), UUB (ms, anteckningar, brev till S) o VA (ms, hs, tal, korrespondens, förteckningar o div sentida handlingar rör S, m m). Omfattande saml av S:s verk, brev, memorabilia m m, i Swedenborg Library vid Bryn Athyn College, Pennsylvania. – Brev från S i KB, UUB (bl a till kung Adolf Fredrik o G Beyer), LSB (bl a till E Benzelius dy) o RA (Ericssbergsarkivet, till Gustaf Bonde).

Tryckta arbeten (egna verk): Nedan ges endast en förteckning över titlarna på de verk av S som nämns direkt eller indirekt i biografitexten ovan. Tryckorternas namn är normaliserade. För fullständiga bibliografiska uppgifter om S:s skrifter hänvisas till de källor som behandlas i den avslutande kommentaren nedan. – *Festivus applausus in Caroli XII ... in Pomeraniam suam adventum*, Greifswald u å [1714/15; utgåva med översättning till engelska av H Helander (1985)]; *Ludus Heliconius, sive carmina miscellanea, quæ variis in loco cecinit Emanuel Swedenborg, Greifswald u å [1714/15; utgåva med översättning till engelska av H Helander (1995)]; Camena borea cum heroum et heroidum factis ludens: sive fabellæ Ovidianis similes sub variis nominibus scriptæ ab E. S. Sveco*, Greifswald 1715 [utgåva med översättning till engelska av H Helander (1988)]; *Underrättelse, om thet förtenta Stiernesunds arbete, thess bruk, och förtening*, Sthlm 1717; *Regel-konsten författad i tijo böcker*, Uppsala u å [1718]; *Emanuel Swedenborgs ... Försök at finna östra och westra lengden igen igenom månan, som til the lärdas ompröfwande framstelles*, Uppsala 1718; *Om jordenes och planeternas gång och stånd. Thet är några bewisliga skiäl at jorden aftager i sitt lopp och nu går longsammarre än tillförene; görande winter och sommar, dagar och nätter lengre i anseende til tiden nu än förr*, Skara 1719; *Om watnens högd och förra werldens starcka ebb och flod. Bewjs vtur Swergie*, Sthlm 1719; *Förslag til vårt mynts och måls indelning, så at rekningen kan lettas och alt bråk afskaffas*, Sthlm 1719; *Prodromus*

principiorum rerum naturalium sive novorum tentaminum chymiam et physicam experimentalem geometricè explicandi, Amsterdam 1721; Eman. Swedenborgii ... Miscellanea observata circa res naturales et præsertim circa mineralia, ignem et montium strata. Pars prima[–tertia], Leipzig 1722 [Den första volymen innehöll de tre första delarna. Del 4: Pars quarta miscellaneorum observationum circa res naturales et præcipue circa mineralia, ferrum & stalactitas in cavernis Baumannianis etc., Schiffbeck bey Hamburg 1722]; [Opera philosophica et mineralia 1–3], Dresden; Leipzig 1734 [Del 1 med titel: Emanuelis Swedenborgii ... Principia rerum naturalium sive novorum tentaminum phenomena mundi elementaris philosophice explicandi; del 2 med titel: Emanuelis Swedenborgii ... Regnum subterraneum sive minerale. De ferro deque modis liquationum ferri per Europam passim in usum receptis; Deque conversatione ferri crudi in chalybem; De vena ferri et probatione ejus; Pariter de chymicis præparatis et cum ferro et victriolo ejus factis experimentis &c. &c.; del 3 med titel: Emanuelis Swedenborgii ... Regnum subterraneum sive minerale, De cupro et orichalco, deque modis liquationum cupri per Europam passim in usum receptis; De secretionem ejus ab argento; De conversione in orichalcum, inque metalla diversi generis; De lapide calaminari; De zinco; De vena cupri et probatione ejus; Pariter de chymicis præparatis, et cum cupro factis experimentis &c. &c]; Emanuel. Swedenborgii ... Prodromus philosophiæ ratiocinantis de infinito, et causa finali creationis. Deque mechanismo operationis animæ et corporis, Dresden; Leipzig 1734; Oeconomia regni animalis in transactiones divisa, 1–2, London; Amsterdam 1740–41 [Titel för del 1: Oeconomia regni animalis ... quarum hæc prima, De sanguine, ejus arteriis, venis et corde agit. Anatomice, physice et philosophice perlustrata cui accedit introductio ad psychologiam rationale (1740); titel för del 2: Oeconomia regni animalis ... quarum hæc secunda De cerebri motu et cortice et de anima humana agit. Anatomice, physice & philosophice perlustrata (1741). Del 3, i vilken bl a manuskriptet De fibra ingår och som författades 1740, utkom postumt, redigerad av J J G Wilkinson: Oeconomia regni animalis ... quarum hæc tertia De fibra, de tunica arachnoidea, et de morbis fibrarum agit, anatomice, physice et philosophice perlustrata (London 1847)]; Regnum animale anatomice, physice et philosophice perlustratum, P 1–2: Haag 1744, 3: London 1745 [Titlar för delarna: P 1, De visceribus abdominis seu de organis regionis inferioris; P 2, De visceribus thoracis seu de organis regionis superioris; P 3, De cute, sensu tactus, et gustus, et de formis organicis in genere, agit. P 4, 6:1–2 och 7 publicerades postumt 1848–49 redigerade av J F I Tafel]; De cultu et amore Dei, 1–2, London 1745 [Titel för del 1: Pars prima De cultu et amore Dei; ubi agitur de telluris ortu, Paradiso & Vivario, tum de primogeniti seu Adami nati-

vitæ infantia, & amore. Titel för del 2: Pars secunda de cultu et amore Dei; ubi agitur de conjugio primogeniti seu Adami, et inibi de anima, mente intellectuali, statu integritatis, & imagine Dei. En tredje del (Pars tertia, De vita conjugii paris primogeniti) påbörjades av S, men finns bevarad endast som ett utkast]; Arcana cœlestia quæ in Scriptura Sacra seu Verbo Domini sunt detecta, 8 vol, London 1749–56 [De fem första volymerna som utgavs 1749–53 (varav volym 2 bestod av 6 delar, numrerade I–VI) behandlar Genesis och de tre sista Exodus, 1753–56]; De cœlo et ejus mirabilibus, et de inferno ex auditis et visis, London 1758; De equo albo de quo in Apocalypsi, cap: XIX. Et dein de verbo et ejus sensu spirituali seu interno, ex Arcanis cœlestibus, London 1758; De nova Hierosolyma et ejus doctrina cœlesti: ex auditis e cœlo. Quibus præmittitur aliquid de novo cœlo & nova terra, London 1758; De telluribus in mundo nostri solari, quæ vocantur planetæ: et de telluribus cœlo astrifero: deque illarum incolis; tum de spiritibus et angelis ibi; ex auditis et visis, London 1758; De ultimo judicio, et de Babylonia destructa: ita quod omnia, quæ in Apocalypsi prædicta sunt, hodie impleta sint. Ex auditis & visis, London 1758; Continuatio de ultimo judicio: et de mundo spirituali, Amsterdam 1763; Doctrina Novæ Hierosolymæ de Domino, Amsterdam 1763; Doctrina Novæ Hierosolymæ de fide, Amsterdam 1763; Doctrina Novæ Hierosolymæ de scriptura sacra, Amsterdam 1763; Doctrina vitæ pro Nova Hierosolyma ex præceptis Decalogi, Amsterdam 1763; Sapientia angelica de divino amore et de divina sapientia, Amsterdam 1763; Sapientia angelica de divina providentia, Amsterdam 1764; Apocalypsis revelata in qua deteguntur arcana quæ ibi prædicta sunt, et hactenus recondita latuerunt, Amsterdam 1766; Delitiæ sapientiæ de amore conjugiali; post quas sequuntur voluptates insanie de amore scortatorio, Amsterdam 1768; De commercio animæ et corporis, quod creditur fieri vel per influxum physicum, vel per influxum spirituale, vel per harmoniam præstabilitam, London 1769; Summaria expositio doctrinæ Novæ Ecclesiæ, quæ per Novam Hierosolymam in Apocalypsi intelligitur, Amsterdam 1769; Vera Christiana religio, continens universam theologiam Novæ Ecclesiæ a Domino apud Daniele cap. VII: 13–14, et in Apocalypsi cap. XXI: 1, 2, prædictæ, Amsterdam 1771. – *Postuma utgåvor*: Diarium spirituale, 7 vol i 14 bd, Tübingen; London, 1843–60 [Posterna i S:s verk är daterade 1747–65. Editionen 1843–60 utgavs av J F I Tafel. P 1–4 innehåller dagboken, 5–6 av S:s eget index till den. Denna del av utgåvan utgavs 1843–47. P 7:1–5 som utkom 1846–60 består av appendix med olika texter som anknyter till Diarium spirituale. Det finns också en modern edition av Diarium spirituale under titeln Experientiæ spirituales (vol 1–7, Bryn Athyn, Pa. 1983–97), utgiven av J D Odhner]; Swedenborgs drömmar 1744 jemte andra hans anteckningar. Efter originalhandskrifter meddelade af G E

Klemming, Sthlm 1859; *Psychologica*. Being notes and observations on Christian Wolff's *Psychologia empirica*. Translated from the photolithographed manuscript by A Acton, Philadelphia, Pa. 1923 [Originaltexten på latin finns i ett manuskript i KVA, och är daterad till 1733–34]; *Transactionum de cerebro fragmenta* [Faksimilutgåva av S:s manuskript på latin (daterat till 1738), Sthlm 1870. En översättning till engelska av A Acton finns i *Three transactions on the cerebrum*, vol 1–2, Philadelphia, Pa. 1938–40]; Om darrningar. Inledning och kommentarer av D Dunér, Lund 2007 [Innehåller två texter av S: *Bewis at vårt lefwande wesende består merendels i små darrningar thet är tremulationer* (s 61–66, tidigare tryckt i *Dædalus hyperboreus* 1717, se under *bidrag* nedan) och *Anatomie af vår aldräfnaste natur, wijsande, att vårt rörliga och lefwande wäsende består uthi contremiscentier* (s 69–126; utgåva av ett manuskript daterat till 1720)]. – För S:s avhandling vid UU 1709 med F Törner som preses, se Lidén, I, s 467 (E Swedberg). – För bibliografiska uppgifter rörande alla utgåvor och översättningar av S:s skrifter t o m 1905 se J Hyde, *A bibliography of the works of Emanuel Swedenborg*, original and translated (London: The Swedenborg Society, 1906, 742 s). Huvudsviten, *Bibliography of Swedenborg's works* (s 1–600) är en kronologisk förteckning över de 200 olika texter av S som Hyde identifierat. Bibliografin är i första hand ordnad efter tillkomsttiden för bevarade manuskript och i andra hand (där manuskript saknas) efter tryckta utgåvor. Detta betyder att i de fall tryckta utgåvor av enskilda manuskript saknades 1905 finns manuskripten ändå inordnade i den kronologiska sviten. Denna del av bibliografin omfattar 2970 poster. En annan viktig avdelning i bibliografin är *Composite volumes* (s 607–662). Denna avdelning förtecknar alla utgåvor och översättningar av S som innehåller mer än en text. Totalt omfattar avdelningen knappt 250 verk. Hela Hydres bibliografi omfattar totalt 3500 poster. – En ny bibliografi sammanställd av N Ryder, *A descriptive bibliography of the works of Emanuel Swedenborg 1688–1772* (London: The Swedenborg Society) är under utgivning. Hittills har de tre första volymerna publicerats (2010, 2012, 2015, 539 + 494 + 550 s). Bibliografin är organiserad enligt samma principer som Hyde, och de tre första volymerna omfattar S:s enskilda texter t o m 1762. Den omfattar även alla utgåvor och översättningar som utkommit efter Hyde och kommer uppskattningsvis att innehålla 5500 poster. – En mera lättöverskådlig förteckning över S:s olika texter än de som ges i Hyde och Ryder finns i A H Stroch och G Ekelöf, *Kronologisk förteckning öfver Emanuel Swedenborgs skrifter 1700–1772* (Uppsala 1910, 50 s). Denna ger detaljerad bibliografisk information om S:s bevarade manuskript, originalutgåvorna av S:s verk samt om de senare utgåvor och översättningar som utgavs under S:s livstid. Däremot saknas information om postuma

utgåvor av manuskript som S ej själv publicerade. Totalt identifierar Stroch och Ekelöf 175 texter av S.

Tryckta arbeten (bidrag): Bidrag som nämns i biografitexten ovan: En ny och wiss method at finna östra och westra lengden, thet är, *Longitudines locorum*, så til siös som til landz, igenom månan (*Dædalus hyperboreus*, IV, 1716, s 86–89). – *Bewis at vårt lefwande wesende består merendels i små darrningar thet är tremulationer* (*Ibid*, VI, 1717, Skara 1718, s 10–14). [Omtryckt i S, *Om darrningar* (2007; se *egna verk* ovan), s 61–66]. – En ny räkenkonst som omvexlas wid 8 i ställe then wahnliga wid tahlet 10, hwari genom all ting angående mynt, wicht, mål och mått, monga resor lettare än efter wahnligheten uträknas (*Lychnos*, 1937, s 255–269). [Ingår i: *Ett manuskript av Emanuel Swedenborg. Med en inledning utg C W Oseen* (ibid, s [249]–270). Manuskriptet är daterat till 1718.]

Redigerat: *Dædalus hyperboreus*. Eller några nya mathematiska och physicaliska försök och anmärkningar ... I(1716)–VI(1717). [1–5:] Uppsala; [6:] Skara 1716–18.

Källor o litt: *Ständernas plena o kanslier, Ridderskapet o adeln*, R 95 o 101, RA.

AdRP 2–5, 8, 11, 13, 20 (1876–1934); *The arms of Morpheus: essays on Swedenborg and mysticism*, ed S McNeilly (2007); E Benz, *Emanuel Swedenborg: Naturforscher und Seher* (1948); M Berggren, *Det vetenskapliga latinet i Emanuel Swedenborgs medicinska verk* (Sjuttonhundratals 2005); L Bergquist, *Swedenborgs drömbok: glädjen och det stora kvalet* (1988); dens, *Biblioteket i lusthuset: tio uppsatser om Swedenborg* (1996); dens, *Swedenborgs hemlighet: om Ordets betydelse, änglarnas liv och tjänsten hos Gud* (1999); dens, *Ansiktets ängel och Den stora människan: Emanuel Swedenborg om livet och lyckan – en sammanfattning* (2001); Bergskoll; *Between method and madness*, ed S McNeilly (2005); F M Crasta, *La filosofia della natura di Emanuel Swedenborg* (1999); D Dunér, *Swedenborgs spiral* (*Lychnos* 1999); dens, *Världsmaskinen: Emanuel Swedenborgs naturfilosofi* (2004); dens, *Decimalsystemet: historien bakom den första ryska översättningen av Swedenborg* (*Biblis* 55, 2011); dens, *The natural philosophy of Emanuel Swedenborg* (2013); dens, *Swedenborg and the plurality of worlds: astrotheology in the eighteenth century* (*Zygon* 51:2, 2016); dens, *Emanuel Swedenborg: liv och tänkande* (2016); Emanuel Swedenborg, ed R Larsen (1988); Emanuel Swedenborg as a scientist, ed A H Stroch (1908–11); Emanuel Swedenborg 1688–1772: *Naturforscher und Kundiger der Überwelt*, ed H Bergmann o E Zwink (1988); Emanuel Swedenborg: exploring a "world memory", ed K Grandin (2013); G Eneström, *Meddelande om Swedenborgs matematiska arbeten* (VA, Öfersigt af ... förhandlingar, årg

46, 1889); dens, Emanuel Swedenborg såsom matematiker (VA, Bihang, 15:1:12 (1890); G Florschütz, Swedenborgs verborgene Wirkung auf Kant (1992); T Frångsmyr, Geologi och skapelsetro (1969); A Hallengren, Universum som hieroglyfisk text: Swedenborg, Emerson, Whitman och det adamitiska språket (1989); dens, Tingens tydning: Swedenborgstudier (1997); dens, Öarna under vinden: färder i Swedenborgvärlden (1997); dens, Gallery of mirrors: reflections of Swedenborgian thought (1998); W J Hanegraaff, Swedenborg, Oetinger, Kant (2007); H Helander, Om Swedenborgs latin (KÅ1988); F Hensen, Emanuel Swedenborg's cranium (1960); O Hjern, Swedenborg och hans vänner i Göteborg (1991); F Horn, Schelling und Swedenborg (1954); J V Hultkrantz, The mortal remains of Emanuel Swedenborg (1910); dens, Additional note to the mortal remains of Emanuel Swedenborg (1912); J Häll, I Swedenborgs labyrint: studier i de gustavianska swedenborgarnas liv och tänkande (1995); In search of the absolute: essays on Swedenborg and literature, ed S McNeilly (2004); K Johannisson, Magnetisörens tid (1974); I Jonsson, Swedenborgs skapelsdrama De Cultu et Amore Dei (1961); dens, Köpenhamn–Amsterdam–Paris: Swedenborgs resa 1736–1738 (Lychnos 1967–68); dens, Swedenborgs korrespondenslära (1969); dens, Emanuel Swedenborg (1971); dens, Visionary scientist: the effects of science and philosophy on Swedenborg's cosmology (1999); I Jonsson o O Hjern, Swedenborg: sökaren i naturens och andens världar (1976); Kant und Swedenborg: Zugänge zu einem umstrittenen Verhältnis, ed F Stengel (2008); I Kant, Träume eines Geistesehers, erläutert durch Träume der Metaphysik (1766); dens, En andeskådares drömmar i Ijuset av metafysikens drömmar (1921); E Kleen, Swedenborg: en lefnads-teckning, 1–2 (1917–20); O Lagercrantz, Dikten om livet på andra sidan (1996); M Lamm, Swedenborg (1915); H Lenhammar, Tolerans och bekännelse-tvång: studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795 (1966); dens, Siarens återkomst: Swedenborg i Uppsala domkyrka (2010); A Lexicon to the theological writings of Emanuel Swedenborg (1688–1772) (2008); F G Lindh, Swedenborgs ekonomi (Nya kyrkans tidning 1927–30); S Lindroth, Emanuel Swedenborg (Swedish men of science, 1650–1950, ed S Lindroth, 1952); dens, Emanuel Swedenborg (Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, 2, 1956); dens, Emanuel Swedenborg (Dictionary of scientific biography, 13, ed C C Gillispie, 1976); dens, Svensk lärdomshistoria, 2–3 (1975–78); A G Nathorst, Emanuel Swedenborg såsom geolog (Geologiska föreningens i Stockholm förhandlingar, 28, 1906); N V E Nordenmark, Swedenborg som astronom (1933); On the true philosopher and the true philosophy: essays on Swedenborg, ed S McNeilly (2002); J F Potts, The Swedenborg concordance: a complete work of reference to the theological writings of Emanuel Swedenborg, 1–6 (1888–1902);

M Ramström, Om Emanuel Swedenborg som naturforskare och i synnerhet hjärnanatom (1910); G Retzius, Emanuel Swedenborg as an anatomist and physiologist (1903); C Robsahm, Anteckningar om Swedenborg (1989); S Rodhe, Matematikens utveckling i Sverige fram till 1731 (2002); S Sandels, Åminnelse-tal, öfver kongl. vetenskaps-academiens framledne ledamot ... Emanuel Swedenborg (1772); I Sanner, Den segrande Eros: kärleksföreställningar från Emanuel Swedenborg till Poul Bjerre (2003); C O Sigstedt, The Swedenborg epic (1952); F Stengel, Aufklärung bis zum Himmel: Emanuel Swedenborg im Kontext der Theologie und Philosophie des 18. Jahrhunderts (2011); D T Suzuki, Swedenborg: Buddha of the North (1996); Swedenborg and his influence, ed E J Brock (1988); Swedenborg som Söderbo, ed O Hjern, A Eriksson o A Hallengren (1992); Svenskarnas syn på Swedenborg under 1800-talet, ed G Appelgren o B Ekengren (2001); H Söderberg, Swedenborg's 1714 airplane (1988); Testimony to the invisible: essays on Swedenborg, ed J F Lawrence (1995); S Toksvig, Emanuel Swedenborg: scientist and mystic (1948); UUM 1595–1700 (1900); L R Wilkinson, Dream of an absolute language: Emanuel Swedenborg and french literary culture (1996); W R Woofenden, Swedenborg explorer's guidebook (2002).

David Dunér

Swedenmarck, Catharina Charlotta, f 29 jan 1744 i Sthlm, Jak o Joh (enl Tenala kommuniationsbok 1774–79, f 216; dp 31 jan), d 21 sept 1813 i Kyrkslätt, Nyland, Finland (enl db för Vichtis). Föräldrar: kamreraren Jacob Swedmarck o Anna Catharina Frisell. Förf.

G 1) 26 juli 1764 i S:t Bertil, Egentliga Finland, m löjtnant Carl Johan Hastfer, f 1 nov 1738, d 15 april 1771 i S:t Bertil; 2) 8 aug 1773 i S:t Bertil m majoren Carl Fredrik Toll, f 27 sept 1718 i Turinsk, Sibirien, d 26 okt 1784 i Tenala, Nyland, son till kaptenen Fredrik Christoffer T o Anna Catharina von Burghausen.

S:s liv börjar undanskymt, och undanskymd har hennes gärning varit. Hon hörde inte till de författare som skördade stora framgångar, som publicerade tjocka, ständigt omtryckta volymer. Tvärtom består hennes samlade produktion av fem dikter och ett teaterstycke – sammanlagt inte mer än fyrtio glesa trycksidor. Likväl är hon viktig. S representerar nämligen den